

УДК [94 : 930.1] (569.4) «3232»

ОСНОВНІ ВИМІРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ У СУЧАСНИХ ІСТОРИЧНИХ СТУДІЯХ

Олексій Танцюра

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Україна, 01030, м. Київ, вул. Леонтовича, 5

e-mail: otantsiura@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5324-2500>

У статті проаналізовано основні виміри сучасних історичних досліджень, предметом яких є формування та реалізація політики пам'яті Держави Ізраїль. Проаналізовано праці як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Зважаючи на особливості предмету досліджень значну увагу приділено працям ізраїльських істориків. Окремо проаналізовано праці, що присвячені витокам ізраїльської політики пам'яті. Метою дослідження був ґрунтовний аналіз наявних історичних досліджень з політики пам'яті Держави Ізраїль з метою подальшого дослідження цієї проблематики. Історичні дослідження із політики пам'яті Ізраїлю було поділено на виміри за критерієм дослідження у сучасних історичних студіях різноманітних аспектів впровадження політики пам'яті у державні сфери: сферу освіти, сферу міжнародних відносин і суспільну сферу.

Ключові слова: політика пам'яті, Держава Ізраїль, Голокост, урочистості

В останні десятиліття історики звертають все більше уваги на такий соціальний конструкт, як пам'ять. Одну з важливих складових такого соціального конструкту становить історична пам'ять – це пам'ять про важливі події минулого окремого народу чи спільноти, що є зібраною й у подальшому структурованою із фрагментів пам'яті окремих членів суспільства чи групи. На часі постала проблема зникнення покоління свідків тих подій і зростає вагомість усної історії як галузі історичного дослідження. Внаслідок цього публікується величезна кількість літератури, присвячена Другій світовій війні та Голокосту, а також пам'яті про ті трагічні події. Основна кількість публікацій присвячена таким європейським країнам, як ФРН, Франція та Велика Британія.

Власне держава відіграє важливу роль у збереженні політики пам'яті. Серед таких держав, перш за все, необхідно виділити ФРН, де сам термін «політика пам'яті» виник на ґрунті дебатів про загальнонаціональну провину та злочини нацистів проти людства. Найчастіше така політика зводиться до пам'яті про жертв геноцидів і війн. Однак, є приклад держави, де пам'ять стала початком для формування та подальшого її розвитку – Держава Ізраїль. Саме у цій країні політика пам'яті відіграла та відіграє визначальну роль у формуванні, розвитку та функціонуванні державного апарату та суспільства загалом. Політика пам'яті Держави Ізраїль варта окремого дослідження з огляду на її ефективність і можливість застосування ізраїльського досвіду в українській

політиці пам'яті.

Метою статті є аналіз досліджень, які присвячені формуванню та реалізації політики пам'яті Держави Ізраїль у сучасних історичних студіях.

Аналіз сучасних досліджень присвячених питанням формування та реалізації політики пам'яті Держави Ізраїль свідчить, що на даний момент у вітчизняній і зарубіжній історіографії наявні праці, присвячені окремим аспектам цього питання, що є важливими для подальших досліджень. Дослідження, предметом яких є ізраїльська політика пам'яті, можна умовно розділити за тими вимірами, де ці дослідження проводяться. Загалом, вони розподілені за тими сферами, де тим чи іншим чином реалізується політика пам'яті. Однак, аналізуючи історичні студії з політики пам'яті, необхідно згадати дослідження, які присвячені власне її витокам. Таким чином, у статті буде проаналізовано роботи вітчизняних і зарубіжних авторів, в яких предметом дослідження є передумови формування політики пам'яті й основні виміри її реалізації, а саме: освітній вимір, вимір міжнародних відносин і суспільний вимір. Враховуючи специфіку порушених питань, найбільше уваги буде приділено працям ізраїльських науковців.

Перша група робіт об'єднує наукові праці, в яких досліджуються передумови виникнення політики пам'яті Держави Ізраїль. Найбільше уваги означеній проблематиці приділяють власне ізраїльські дослідники. Так, Яель Зерубавель у своїй праці «Смерть пам'яті і пам'ять

смерті: Масада і Голокост як історичні метафори» (2008) [20] зробила одне із найгрунтовніших досліджень витоків політики пам'яті, дослідивши ключові події історії єврейського народу. Далія Офер, історик з Єврейського університету в Єрусалимі, у статті «Сила пам'яті: Комеморація Голокосту у першу декаду Ізраїлю» (2000) [18] аналізує пам'ять про Голокост, як необхідну складову загальнонаціональної пам'яті, однак не зосереджується на інших історичних наративах.

Окрему увагу варто приділити праці шведської дослідниці, фахівцю з юдаїки Лізі Стромбом «Перегляд минулого. Ізраїльська ідентичність, розпал усвідомлення та трансформація конфліктів» (2010) [13], в якій проаналізовані передумови виникнення сучасної політики пам'яті Ізраїлю. Л. Стромбом акцентує увагу не лише на трагедії Голокосту, як початковій фазі для досліджень політики пам'яті держави, а наголошує про два наративи – наратив жертви та протилежний йому героїчний наратив, розглядаючи такі важливі для історії Ізраїлю події, як Війна за незалежність, героїзм Масади та Голокост. До того ж Л. Стромбом зазначає центральність Голокосту у загальнонаціональному наративі та проводить детальний аналіз того, яким чином завдяки цій трагедії формувалася політика пам'яті.

Одним з сюжетів, який презентовано у працях дослідників ізраїльської політики пам'яті є Кфар Еціон – єврейське поселення, мешканці якого у травні 1948 р. героїчно стримували арабські війська на підступах до Єрусалиму. В якості прикладу можна навести статтю Дрора Грінблума «Створення міфу: історія Кфар Еціон у релігійному сіонізмі 1948-1967» [6]. Автор розкриває сутність міфотворчого процесу у перші роки становлення держави й аналізує тісний зв'язок між міфом, політикою комеморації подій Війни за незалежність та їх включення до політики пам'яті. Про роль Кфар Еціон у становленні сучасної політики пам'яті також пише ізраїльський історик Давід Охана у статті «Кфар Еціон: суспільство пам'яті та міф про повернення» (2002) [11], зазначаючи перевагу трагічних подій над героїчними у створенні загальнонаціонального наративу та подальшого формування політики пам'яті. Він досліджує Кфар Еціон як суспільство пам'яті, де акумулювалися спогади про Війну за незалежність, приділяючи значну увагу сучасним комеморативним практикам.

Дослідниця Іріт Кейнан у праці «Пам'ять про Холокост та позиція Ізраїлю щодо травми війни, 1948-1973: колективне й індивідуаль-

не» (2018) [8] акцентує увагу на процесах формування політики пам'яті упродовж 1948-1973 рр. Авторка аналізує питання «травми війни», порівнюючи його із Шоа (Холокостом) і досліджує процес поступового включення пам'яті жертв війни до загальнонаціонального наративу. Ця праця дозволяє зрозуміти, з яких частин, окрім центральної теми Шоа, складається історична пам'яті Ізраїлю та політика пам'яті у цілому, зосереджуючи увагу на жертвах Другої світової війни.

Ще одним важливим дослідженням, що стосується проблеми формування політики пам'яті, є праця Свети Роберман «Від виключення до включення: солдати-євреї Другої світової війни у національному наративі Ізраїлю» (2009) [14]. Ця робота є важливою з огляду на те, що у ній досліджується поступова трансформація національного наративу поряд з ізраїльським націоналізмом. У статті німецького історика Матіаса Хасса «Політика пам'яті у Німеччині, Ізраїлі та США» [7] приділено значну увагу питанню формування ідентичності крізь призму важливих для Ізраїлю подій: Голокосту й арабо-ізраїльських конфліктів, акцентуючи на понятті травми, як важливої концепції для подальшого розвитку політики пам'яті у цілому.

Важливим виміром досліджень особливостей функціонування політики пам'яті є освітній вимір, а саме втілення домінуючої інтерпретації трагічних подій Ізраїлю у його освітній сфері – школах та університетах.

У статті Ідіт Гіль «Викладання Шоа на уроках історії в ізраїльських школах» (2009) [5] аналізуються витоки ізраїльської освіти та проблеми викладання Шоа у школах. Зокрема, авторка періодизує систему ізраїльської освіти за ідеологічними маркерами та джерелами інформації для вивчення питання Шоа. Вона проводить паралелі з освітньою системою Ізраїлю та становленням держави і поступовою зміною ідеології. Праця І. Гіль є важливою для висвітлення того, яким чином трансформувалася ідеологічна складова усередині освітнього процесу, як вона впливала на виклад матеріалу в школах і як вивчення Шоа стало необхідною дисципліною у шкільній програмі ізраїльських середніх загальноосвітніх закладів.

Питання впливу політики пам'яті на освітній процес, а саме на представлення пам'ятних подій ізраїльської історії у підручниках з історії також проаналізувала ізраїльська дослідниця На'ама Шеффі у статті «Ізраїльська освітня система у пошуках пантеону героїв, 1948-1967» (2002) [15]. У роботі аналізується, яким чином

рішення Міністерства освіти та прийнятий у 1953 р. Закон про освіту впливали на загальноосвітню систему Ізраїлю у перші 20 років існування держави. Також досліджено ідеологічні підходи на прикладах викладу історії Ізраїлю у підручниках і рекомендаціях до викладання її у школах.

Більш спеціалізований підхід презентовано у статті професора Єрусалимського університету Елії Подех «Історія та пам'ять в ізраїльській освітній системі: зображення арабо-ізраїльського конфлікту в підручниках з історії (1948-2000)» (2000) [10]. Автором досліджені питання викладу основних подій історії Ізраїлю у підручниках, однак вони обмежені проблемою арабо-ізраїльських конфліктів і дозволяють прослідкувати, яким чином відбувалася ідеологічна зміна у системі освіти Ізраїлю разом зі зміною загальнонаціонального наративу, створення стереотипів та образів.

Вимір міжнародних і міждержавних відносин, а саме те, яким чином політика пам'яті використовується у формуванні відносин між країнами, міжнародних відносинах, дебатах також є важливим у сучасних історичних студіях. Найбільш активно означену проблематику вивчають ізраїльські автори. Так, у науковій розвідці Уді Лебеля «Боротьба ізраїльського підпілля за включення до національного пантеону та військову коммеморацію» (2013) [9] аналізується сутність діяльності керуючої на момент проголошення Держави Ізраїль партії Мапай і частково досліджуються політичні орієнтири та дії партії у впровадженні політики пам'яті та її функціонування на державному та міжнародному рівнях. У статті ізраїльського історика Єхіама Вейца «Політичні виміри пам'яті про Голокост в Ізраїлі протягом 1950-х рр.» (2007) [19] також присвячено увагу питанню впровадження політики пам'яті на різноманітних державних рівнях.

Міжнародні відносини Ізраїлю у питанні політики пам'яті представлені низкою праць ізраїльських та інших дослідників. Стаття Натаніеля Танга «Голокост як факт у міжнародних відносинах» [17] розкриває сутність відносин Ізраїлю з іншими державами та світовою спільнотою. У статті акцентується увага на центральності питання Голокосту у формуванні міжнародних відносин після проголошення Держави Ізраїль.

У праці «Єврейські питання у міжнародній політиці Ізраїлю: ізраїльсько-австрійські відносини у 1950-х» (2010) [21] Рональд Цвейг пише про те, яким чином спадщина Другої світової погіршила відносини між двома країна-

ми. У дослідженні, на прикладі відносин двох держав, висвітлюється питання поступового виведення політики пам'яті із державного на міждержавний рівень.

Книга першого посла Ізраїлю до Німеччини Ашера Бен-Натана «Будувати мости – але не забувати: перший представник Ізраїлю у Німеччині» (2005) [3] присвячена розкриттю й аналізу непростих дипломатичних відносин між Ізраїлем і Німеччиною. У книзі висвітлюються питання, пов'язані з політикою пам'яті, зокрема, піднімається проблема Голокосту, пошук винних, що відбувається на непростому після Другої світової війни історичному тлі.

Відносини Німеччини й Ізраїлю на ґрунті політики пам'яті двох держав також висвітлює американська дослідниця Лілі Фельдман у своїй статті «Історія та пам'ять у німецько-ізраїльських відносинах: різниця інтерпретацій» [4]. Зокрема, вона досліджує сучасний стан міждержавних відносин на прикладі промов міністрів закордонних справ обох країн, прем'єр-міністра Ізраїлю Бен'яміна Нетаньяху, канцлера Німеччини Ангели Меркель та інших високопосадовців. У статті Шимона Штайна «Ізраїльсько-німецькі відносини: унікальні або звичайні?» [16] акцентується увага на тому, яким чином Німеччина під тиском «провини» за завдану євреям шкоду лобіює інтереси Ізраїлю та сприяє розвитку цієї держави, наголошується на унікальності такого типу відносин між Берліном і Тель-Авівом.

Ще одним виміром, який варто виокремити, є суспільний вимір, до якого можна віднести різноманітні коммеморативні урочистості та практики, пам'ятні монументи, де відбуваються згадані заходи та частково інформаційний простір усередині суспільства. Так, наприклад, у статті російської дослідниці Ксенії Сурикової «Яд Вашем і особливості коммеморації Голокосту в Ізраїлі» [4] досліджується становлення меморіалу Яд Вашем від початку існування Держави Ізраїль і донині. Дослідниця також розкриває еволюцію меморіалу відповідно до значущих подій ізраїльської історії й окреслює основні коммеморативні практики та заходи, що проводяться меморіалом. Ця стаття є корисною для розуміння інших, окрім письмових джерел, механізмів поширення існуючої політики пам'яті у суспільному вимірі.

У статті російських науковців Валерія Амірова та Вероніки Мужиковської «Трагедія Голокосту та зарубіжні російськомовні єврейські ЗМІ» [1] досліджується питання сприйняття Голокосту усередині сучасного єврейського суспільства та на вищих рівнях, зокрема, в

ООН. На матеріалах незалежних єврейських ЗМІ досліджується, яким чином пам'ять про Голокост, незважаючи на впроваджену політику, поступово нівелюється у новому типі суспільства та суспільних відносин.

У праці Далі Офер «Минуле, що не минає: ізраїльтяни та пам'ять про Голокост» [10] висвітлюються питання, пов'язані з центральною проблемою у житті багатьох ізраїльтян – Голокостом, сприйняття її, як державної й індивідуальної трагедії.

Отже, основними вимірами сучасних історичних студій у питанні політики пам'яті Держави Ізраїль є формування власне цієї політики державою, освітній і культурний виміри, а також вимір міжнародних і міждержавних відносин. Варто зазначити, що питання формування політики пам'яті Держави Ізраїль постає як проблема – через різницю інтерпретацій ключових подій історії держави та, як наслідок, різноманіття поглядів на сам процес створення цієї політики. Власне тому основний масив праць присвячений саме цій проблематиці.

Іншим важливим аспектом досліджень з питань функціонування політики пам'яті та її впливу на різні сфери держави є освітній аспект – у працях сучасних істориків подається аналіз еволюції освіти в Ізраїлі й, особливо, досліджується питання інтеграції політики пам'яті до освітнього процесу, а саме методи та способи викладання історії Голокосту (Шоа), Масади й арабо-ізраїльських конфліктів.

Низкою праць представлена культурна сфера, де зосереджується увага на питаннях залучення суспільства у різноманітні комеморативні заходи, відвідування місць пам'яті (Яд Вашем) та аналізується вплив політики пам'яті на суспільство загалом, її еволюція та нівелювання.

Окремою сферою постають дослідження з питань міжнародних відносин, які, переважно, представлені працями з вивчення становлення відносин між Ізраїлем і Німеччиною, як особливого типу відносин, де яскраво фігурують питання, що є важливими для сучасної політики пам'яті, зокрема, питання Голокосту.

Загалом, варто зазначити, що деякі питання ізраїльської політики пам'яті є недостатньо дослідженими, наразі не існує узагальнюючої праці, яка б охоплювала усі аспекти формування та реалізації політики пам'яті Держави Ізраїль.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Мужиковская В.Р., Амиров В.М. Трагедия Холокоста и зарубежные русскоязычные еврейские СМИ: особенности современного осмысления. *Политическая лингвистика*. 2018. № 1 (67). С. 82-86.
2. Сурикова К. Память о Катастрофе: Яд Вашем и особенности коммеморации Голокоста в Израиле. 22.02.2017. // Гефтер. URL: <http://gefeter.ru/archive/21254>
3. Ben-Natan A. *Brücken Bauen – Aber Nicht Vergessen*. 1st ed., Droste Vlg, 2005. 170 p.
4. Feldman L.G. History And Memory In German-Israeli Relations: Varieties Of Expression. *AICGS*. 2016. URL: <https://www.aicgs.org/2016/05/history-and-memory-in-german-israeli-relations/>
5. Gil I. Teaching the Shoah in History Classes in Israeli High Schools. *Israel Studies*. 2009. Vol. 14. № 2. P. 1-25.
6. Greenblum D. The Making of a Myth: The Story of Kfar Etzion in Religious Zionism 1948-1967. *Israel Studies*. 2016. Vol. 21. № 1. P. 132-156. DOI 10.2979/israelstudies.21.1.132
7. Haß M. The Politics Of Memory In Germany, Israel And The United States Of America. 2004. *Canadian Centre for German and European Studies*. URL: http://www.cceae.umontreal.ca/IMG/pdf/NDR_hass.pdf
8. Keynan I. The Memory of the Holocaust and Israel's Attitude Toward War Trauma, 1948-1973: The Collective vs. the Individual. 2018. *Israel Studies*. Vol. 23. № 2. P. 95-117. DOI 10.2979/israelstudies.23.2.05
9. Lebel U. Politics of Memory: the Israeli Undergrounds Struggle for Inclusion in the National Pantheon and Military Commemoralization. Routledge, 2013. 282 p.
10. Ofer D. The Past That Does Not Pass: Israelis and Holocaust Memory. *Israel Studies*. 2009. Vol. 14. № 1. P. 1-35.
11. Ohana D. Kfar Etzion: The Community of Memory and the Myth of Return. *Israel Studies*. 2002. Vol. 7. P. 145-174.
12. Podeh E. History and Memory in the Israeli Educational System: The Portrayal of the Arab-Israeli Conflict in History Textbooks (1948-2000). *History and Memory*. 2000. Vol. 12. № 1. P. 65-100. DOI 10.1353/ham.2000.0005
13. Strömbom L. Revisiting The Past. Israeli Identity, Thick Recognition And Conflict Transformation. Doctoral Thesis (monograph) / Department of Political Science, Lund University, 2010. 257 p. URL: [http://portal.research.lu.se/portal/en/publications/revisiting-the-past-israeli-identity-thick-recognition-and-conflict-transformation\(a40a321b-9249-4fd4-af9e-00ae3e27a7cd\).html](http://portal.research.lu.se/portal/en/publications/revisiting-the-past-israeli-identity-thick-recognition-and-conflict-transformation(a40a321b-9249-4fd4-af9e-00ae3e27a7cd).html)
14. Roberman S. From Exclusion to Inclusion: Jewish WWII Soldiers in the Israeli National Narrative. *Israel Studies*. 2009. Vol. 14. № 2. P. 50-71. DOI 10.1353/is.0.0031
15. Sheffi N. Israeli Education System in Search of a Pantheon of Heroes, 1948-1967. *Israel Studies*. 2002. Vol. 7. № 2. P. 62-83. DOI 10.1353/is.2002.0017
16. Stein S. Germany-Israel Relations: Unique or Normal? *Institute for National Security Studies*. 2018. № 1030, March 7. URL: <https://www.inss.org.il/publication/germany-israel-relations-unique-normal/>
17. Tang N. The Holocaust In International Relations. 2014. *Academia.Edu*. URL: https://www.academia.edu/7525280/The_Holocaust_in_International_Relations_2014
18. Ofer D. The Strength of Remembrance: Commemorating the Holocaust during the First Decade of Israel. *Jewish Social Studies*. 2000. Vol. 6. № 2. P. 24-55. DOI 10.1353/jss.2000.0004
19. Weitz Y. Political dimensions of Holocaust memory in Israel during the 1950s. *Israel Affairs, The Shaping of Israeli Identity: Myth, Memory and Trauma*. 1995. Vol. 1. № 3. P. 129-145. DOI 10.1080/13517129508719341
20. Zerubavel Y. The Death of Memory and the Memory of Death: Masada and the Holocaust as Historical Metaphors. *Representations*. 1994. № 45. P. 72-100. DOI 10.1525/rep.1994.45.1.99p0210j
21. Zweig R. Jewish Issues in Israeli Foreign Policy: Israeli-Austrian Relations in the 1950s. 2010. *Israel Studies*. Vol. 15. № 3. P. 47-60. DOI 10.2979/isr.2010.15.3.47

Tantsiura Oleksii

The Main Areas of the State of Israel Politics of Memory Research in Modern Historical Studies

The main areas of modern historical researches, the subject of which is the formation and implementation of the politics of memory of the State of Israel are analyzed in the paper. The paper deals with the works of both foreign and Ukrainian authors. Due to the peculiarities of the subject of research, considerable attention is paid to the works of Israeli historians. The works devoted to the origins of the Israeli politics of memory are analyzed separately. They show the formation of the politics of memory and highlight the main matters, events of the history of the State of Israel and the views of various scholars on the formation of the so-called nationwide narrative – the interpretation of the events in Israeli history. The majority of works devoted to this problem belong to Israeli researchers. Some historical facts of the formation of Israel's politics of memory can also be found in the research works of Swedish and German researchers.

The areas of contemporary historical researches on the politics of memory of the State of Israel are divided according to the studies of certain displays of politics of memory in the life of the state. Among them are the educational area, the area of interstate and international relations and the public area.

Researches in the field of education are represented by a series of works in which issues related to the Holocaust, Arab-Israeli conflicts and other memorable events in the textbooks on the history of Israel and in the field of secondary education in general are analyzed.

The area of interstate and international relations is also represented by a number of works of foreign authors, which analyze the influence of the politics of memory on the formation of relations between countries after the Second World War. The vast majority of researches are the works on Germany-Israel relations, as a special type of relationship, based on a nationwide sense of guilt on Germany's part. There are also papers on the analysis of relations between Israel and the world community concerning the Holocaust and Arab-Israeli conflicts.

Another important field of research is the social sphere. The works devoted to the question of the influence of the politics of memory on society as a whole, reveal the mechanisms of implementing the politics of memory into society and the essence of commemorative events within the Israeli community, as a result of the implementation of this politics. The perception of the past events as a part of the politics of memory on media materials in contemporary Israeli society is also analyzed.

Thus, the politics of memory of the State of Israel is represented by various spheres of research: educational sphere, sphere of interstate and international relations, social sphere. Separately, the researches on the formation of the Israeli politics of memory should be mentioned. However, there is still no logically structured research, which would have thoroughly analyzed and unite these spheres.

The objective of the research was to provide a thorough analysis of the existing historical researches on the politics of memory of the State of Israel for further research of this issue. Historical research on Israel's politics of memory was divided into spheres according to the criterion of research in modern historical studies of various aspects of the politics of memory implementation into the state spheres: the sphere of education, the sphere of international relations and the public sphere.

Keywords: *politics of memory, State of Israel, Holocaust, celebrations*